Voor lopers in verandering

Mee makers van mogelijkheden

Toekomst-bestendig bouwen voor onderwijs en kinder-opvang

Huisvesting voor onderwijs en kinderopvang kent veel opgaven. De kwaliteit van huisvesting is al sinds 2009 onderdeel van het gesprek. Tot op heden nog zonder een oplossing. Daar zijn de opgaven rondom verduurzaming, inclusiviteit en adaptiviteit bijgekomen, wat het nog complexer maakt om tot oplossingen te komen.

Van het totaal aantal gebouwen in de kinderopvang is 70% van vóór het jaar 2000 (Sectorale Routekaart Verduurzaming Kinderopvang, januari 2025). Van de scholen in het voortgezet onderwijs is meer dan de helft ouder dan 45 jaar. Voor het primair onderwijs zullen de cijfers niet anders zijn. In de kinderopvang is 70% van de gebouwen van vóór 2001.

De huisvestingsopgave is omvangrijk en urgent. School, kinderopvang of gemeente, wie nood voelt, pakt de handschoen op. Op het eigen moment. Op de eigen manier. Zo wordt het wiel steeds opnieuw uitgevonden. Dit duurt (te) lang en is (te) duur. De manier waarop school- en kinderopvanggebouwen in Nederland worden gerenoveerd, gebouwd en onderhouden kan sneller, beter en kostenefficiënter. Door samen in te zetten op standaardisatie en schaalvergroting dragen we bij aan het beteugelen van deze gefragmenteerde aanpak en de hoge kosten.

voor woord

In 2026 bestaat het Waarborgfonds & Kenniscentrum Kinderopvang 30 jaar. Ook Kenniscentrum Ruimte-OK bestaat inmiddels alweer 14 jaar. Beide kennisorganisaties zetten zich vanaf de oprichting in voor de drie thema's financiën, organisatie en huisvesting. Met mooie resultaten, in samenwerking met partners in het werkveld. En er is nog meer dan genoeg te doen. Daar gaan we de komende jaren met volle energie mee aan de slag. Samen met jou en alle andere betrokkenen bij deze belangrijke en mooie sectoren.

In dit werkboek kijken we over onze schouder terug in de tijd, blikken we vooruit op vernieuwende kansen en laten we zien wat nu al kan. We hebben ervoor gekozen deze speciale uitgave in te richten rondom het thema huisvesting, maar dat laat onverlet dat elk van de drie eerdergenoemde pijlers onze onverdeelde aandacht heeft. We zien de optelsom als belangrijke randvoorwaarden voor goed onderwijs en opvang.

Benut de ruimte in dit werkboek voor je eigen aantekeningen, plannen en spontane ingevingen. En lees tussendoor de verhalen die we hebben opgenomen. Over voorlopers: markante panden en mensen met visie. Ter afleiding én inspiratie.

We wensen je veel plezier en inspiratie!

Martin van Osch
Directeur-bestuurder
Stichting Waarborgfonds & Kenniscentrum Kinderopvang
Kenniscentrum Ruimte-OK

inleiding

In Nederland gaan bijna anderhalf miljoen leerlingen naar het basisonderwijs. Ruim 30%[2,3] van deze leerlingen gaat daarnaast een of meer dagen naar de buitenschoolse opvang. Van de 0 tot 4-jarigen gaat 70% naar de dagopvang. Alleen al op de basisschool brengt een leerling in totaal zo'n 7.500[1] uur door. Dat zijn opgeteld heel wat uren, zeker als je de opvang in het totaal meerekent. In diezelfde tijd had je op een gemiddeld wandeltempo een rondje om de wereld kunnen lopen. Langs zeeën en rivieren, over bergen, door bossen had je heel wat avonturen kunnen meemaken. Dat is precies wat kinderen doen op de basisschool en de kinderopvang, tijdens die vormende fase in hun jeugd. Ieder

kind gun je gelukkige en waardevolle jonge jaren, die nog lang in hun leven een positieve invloed hebben.

Denk eens terug aan je eigen schooltijd. Of de uren die je doorbracht op de bso. Wat zie je? Grote kans dat het gebouw deel uitmaakt van je herinnering. Dat tweede thuis met zijn lokalen, gangen en speelplein was naast je vriendjes en vriendinnetjes, juffen, meesters en pedagogisch professionals een doorslaggevende figurant in je jeugd. Het bood speel- en leerkansen. Of niet. Niet voor niets wordt de ruimte vanuit de pedagogiek gezien als de 'derde pedagoog': na kinderen en hun opvoeders de derde factor die bijdraagt aan de ontwikkeling van een kind.

Hoeveel (ver) nieuwbouw- of renovatieprojecten voorzie je de komende jaren?

In de afgelopen 100 jaar hebben zowel onderwijs als -zij het vanaf een later moment- opvang enorme stappen gezet. Niet alleen in aanbod en visie, ook het gebouw en de indeling van de ruimte hebben een steeds prominentere plek gekregen in het aanbod voor kinderen. En dus in de bijdrage aan kindontwikkeling. In de loop der jaren is steeds bewuster nagedacht over de toegevoegde waarde van ontwerp en inrichting, met uiteindelijk één groot overkoepelend doel: ontwikkeling van en gelijke kansen voor kinderen. Want als het goed gaat met kinderen, gaat het beter met de hele wereld.

Voorlopers en Meemakers is gemaakt voor en door mensen die willen bijdragen aan dit grootse doel, deze mooie missie. Doe je mee?

Welke positieve ervaringen heb je met je samenwerkingspartner(s)?

Waar komen we vandaan

Zowel onderwijs als opvang hadden in hun beginjaren te maken met tegengeluiden en weerstand. *Naar school? Maar wie doet dan met mij het werk op het land? En wat moet er worden van het huishouden?* De hulp van kinderen was tot in de 20e eeuw in veel gezinnen onmisbaar. Een andere, veel gehoorde opvatting was waarom kinderen van het 'gewone' volk naar school zouden gaan. Want dat was aan hen toch niet besteed?

Wat betreft kinderopvang speelden in de publieke beeldvorming andere bezwaren. Zelfs rond de jaren '50 van de vorige eeuw werd kinderopvang gezien als teken van armoede of moreel verval. Het kwam erop neer dat een goede moeder haar kinderen thuis zou moeten verzorgen. Niet buitenshuis hoeven werken was een voorrecht en een teken dat de man des huizes vol-

doende binnenbracht om het hele gezin te kunnen onderhouden. Moeders die naast het opvoeden van 5 of meer kinderen óók nog buitenshuis moesten werken, waren niet te benijden. Voor deze, vaak alleenstaande vrouwen was het leven nog zwaarder.

Onderwijs en opvang zijn beide op kleine schaal gestart, waarna een periode van schaalvergroting en later steeds meer diversificatie volgde. Dit zag je terug in de huisvesting, van kleinschalige willekeur en een klaslokaal in de voorkamer naar volledig doordachte schoolconcepten. Inmiddels hoeft onderwijs haar waarde niet meer te bewijzen. School hoort bij ieder kinderleven. De kinderopvang heeft nog een weg te gaan, alhoewel het maatschappelijk beeld over de waarde van kinderopvang steeds beter wordt, van opvang naar ontwikkeling. De bewezen waarheid is dat kwalitatieve opvang kinderen in hun ontwikkeling ondersteunt. Met een krachtig pedagogisch fundament en een onderbouwd (activiteiten)aanbod, gun je ieder kind mooie jaren bij de opvang.

Wat zijn de kansen van gezamenlijke huisvesting?

De scheiding tussen beide werelden, tussen educatie en pedagogiek, wordt met de jaren kleiner. Vakinhoudelijk en op het vlak van kindvisie vindt steeds meer uitwisseling en verbinding plaats. Ook letterlijk zoeken beide sectoren steeds meer elkaars nabijheid, in gedeelde huisvesting.

Ockje Tellegen

Voorzitter Raden van Toezicht Waarborgfonds en Kenniscentrum Kinderopvang en Ruimte-OK

Pleidooi voor bestuurlijk lef

‘Schaarste en ruimte spelen bij veel grote landelijke vraagstukken een belangrijke rol. Ook als het gaat om huisvesting voor onderwijs en kinderopvang. Meer samenwerking is dan een logische stap en dat zien we ook steeds meer gebeuren. Daarbij heb je te maken met twee ministeries en met zowel publieke als marktgedreven organisaties. Wat is dan slim en wat werkt écht? In dit complexe speelveld is een neutraal kenniscentrum dat beide werelden tot in de haarvaten kent en veel ervaring en kennis samenbrengt, een uitkomst. Gericht op kwaliteit zonder zich actief uit te spreken over het beleid, kunnen Ruimte-OK en Stichting Waarborgfonds en Kenniscentrum Kinderopvang de vele verschillende spelers in het veld goed begeleiden.
In Nederland wachten een heleboel grote vraagstukken al lang op een helder antwoord. Die vraagstukken hebben veelal met schaarste te maken, met ruimtegebrek. Dat leidt in een klein land als Nederland waar ruim 18 miljoen mensen wonen die niet allemaal dezelfde wensen hebben, vaak tot een bestuurlijke impasse. Als bestuurder kun je het nooit goed doen voor alle belangen die je mee te wegen hebt. Durf dan nog maar eens die knoop door te hakken. Dat vergt bestuurlijk lef. En een lange adem. Toch zijn beide nodig om tot creatieve oplossingen te kunnen komen.’

Voorlopers in verandering

1930

Licht, lucht en ruimte

Zieke kinderen herstellen beter als zij in de natuur zijn. Daar kunnen zij ook aansterken. Vanuit dit idee is in 1927 de Vereniging van Openluchtscholen opgericht. De vereniging beperkte zich echter niet tot een groene omgeving. Architect Jan Duiker kreeg namelijk de opdracht een schoolgebouw te ontwerpen middenin Amsterdam.

Het werd een vierkant gebouw met dunne, stalen kozijnen en veel glas. De wanden konden open worden geschoven en op iedere verdieping was een terras, voor lessen in de buitenlucht. Ook op het dak waren twee openluchtlokalen.

1960

Mini-maatschappij

De naoorlogse decennia stonden in het teken van wederopbouw, hervorming en schaalvergroting. Grote scholengemeenschappen waar meerdere opleidingsniveaus aangeboden, schoten als paddenstoelen uit de grond. De Montessorischool in Delft was een voorloper van kleinschaligheid, met sociaal-gerichte architectuur. Architect Hertzberger ziet de school als een mini-stad, waar kinderen kunnen bewegen, ontmoeten, samen leren of juist zich terugtrekken. De ruimte en elementen in de ruimte hebbeneen multifunctioneel en flexibel karakter.

1970

Samen onder één dak

Zelfs 100 jaar na de oprichting van de eerste ‘crèche’ met een dagvoorziening en opgeleid personeel, stond professionele kinderopvang nog in de kinderschoenen. Onderwijs en opvang onder één dak was een unicum. In de Eindhovense wijk Hezebroeken werd een door architect Van Klingeren ontworpen glasconstructie gebouwd, dat plaats bood aan uiteenlopende voorzieningen, van scholen en winkels tot kinderopvang: ’t Karregat.

Het radicaal ‘open’ ontwerp had bijna geen binnenwanden. Geluid, beweging en activiteiten liepen volledig door elkaar. Lesgeven, zorg en buurtactiviteiten botsten voortdurend. Zo ook idealisme en functionaliteit. Het concept bleek niet te werken, de scholen werden door de inspectie afgekeurd en het complex onderging ingrijpende verbouwingen.

Wat zou je – idealiter – anders georganiseerd willen zien, en waarom?

1985

De basisschool

Tien jaar voordat in 1985 de Wet op het Basisonderwijs van kracht werd, werd landelijk in twaalf experimenteerscholen ervaren wat de invoering ervan voor kind en onderwijs zou betekenen. *Maak er één school van*, dat was de opdracht, zodat de overgang van de kleuterschool naar de lagere school gemakkelijker wordt. Voor het eerst kwam meer ruimte voor de behoefte van het kind. Dat was niet alleen op educatief gebied even wennen.

Kleuterschool en lagere school werden één organisatie, in één gebouw. Met bijvoorbeeld voorzieningen op kleuterhoogte. En de deuren van alle klaslokalen moesten figuurlijk open. Klassen werden groepen, met een onder-, boven- en middenbouw. Soms was een verbouwing nodig. Of een verhuizing. Gaan we uitbreiden of juist afstoten? Onder de streep bepaalden fusies en schaalvergroting het beeld. De Weteringshof in Nijmegen was zo'n experimenteerschool.

2000

Van samenwerking naar integratie

Onderwijs, opvang, sport, welzijn en zorg: naast scholen komen kinderen met veel meer partijen in aanraking. Ieder kent -een bepaald aspect of ontwikkelgebied van- het kind. De één weet dit, de ander heeft meer verstand van dat. Gewoonlijk is er weinig uitwisseling tussen organisaties. Zou meer kruisbestuiving het kind ten goede komen? De ontwikkeling van brede scholen komt op gang.

De Groningse Vensterscholen behoren tot de eerste generatie brede scholen. Door instanties fysiek bij elkaar te plaatsen, worden in Vensterscholen de traditionele schotten steen voor steen neergehaald. Soms gaat het voorzichtig zelfs richting een gedeelde kindvisie. De Vensterscholen vinden navolging in andere delen van het land, in de vorm van een forumschool, community school of spil(spelen-integreren-leren)centrum, als centraal punt in de wijk voor de vloeiende ontwikkeling van kinderen van 0 tot 12 jaar.

Welke voordelen ervaar je in de huidige huisvesting? Wat zou je anders willen?

Rebus

R=S

-KR

-BE

-ER

Jan Aalberts

Mentorkring Programma Onderwijshuisvesting

Een vloer vol dossiers

‘Het was duidelijk hoeveel dweilen in je werkkast moesten liggen. Een dweil werd in een jaar afgeschreven. Voor een stofzuiger stond een langere periode. Aan zee stond voor het buitenwerk een kortere afschrijvingstijd dan in het binnenland. Toen ik in 1983 met onderwijshuisvesting te maken kreeg, was alles tot in detail in de jaarlijkse Londo voorgeschreven. Voor ingrijpend onderhoud of nieuwbouw diende je een uitgebreide aanvraag in bij het Ministerie van Onderwijs. Had je geluk, dan werd je persoonlijk uitgenodigd om jouw aanvraag te komen bepleiten in dat enorme ministerie in Zoetermeer. Via allerlei gangen liep je langs kleine kamertjes naar het verst gelegen kantoor, waar die ene persoon zat, omgeven door een vloer vol dossiers.

De detaillering in dit stelsel was niet langer houdbaar, mede omdat bezuinigen haast onmogelijk bleek. Een dweil blijft ten slotte een dweil. Hoewel sindsdien veel veranderd is, kampen we helaas al veertig jaar met financiële dilemma’s op gemeentelijk niveau: valt de keuze op bekostiging van nieuwe lantaarnpalen of een schoolgebouw? Beleid kan op allerlei manieren worden uitgevoerd en elke gemeente trekt zijn eigen plan. In dat moeras biedt het Programma Onderwijshuisvesting handvatten voor bewuste, onderbouwde keuzes en samenwerking. Eindelijk.’

Waar gaan we naartoe

De toekomst van huisvesting voor onderwijs en kinderopvang vraagt om meer dan vier muren en een dak. Vanaf in een wereld die snel verandert, moeten mensen én gebouwen meebewegen met maatschappelijke, technologische en ecologische ontwikkelingen.

Daarbij tekenen zich vijf thema's af:
Adaptiviteit, technologische intelligentie, natuurinclusiviteit, communityvorming, internationalisering

Wereldwijd zien we inspirerende voorbeelden: drijvende scholen in Bangladesh die met het water meebewegen, het vernieuwende en digitale Ørestad Gymnasium in Denemarken, de biofilische Green School op Bali, de integrale buurtbenadering van Harlem Children's Zone in New York en de reizende THINK Global School.

Deze voorbeelden laten zien dat huisvesting voor onderwijs en kinderopvang niet alleen ondersteunend is aan leren en opvang, maar actief bijdraagt aan ontwikkelen, veerkracht, kansengelijkheid, gezondheid, verbondenheid en wereldburgerschap. Voor Nederland betekent dit dat we deze gebouwen moeten ontwerpen als flexibele, duurzame en inclusieve knooppunten: gebouwen die aanpasbaar zijn, waar technologie op een slimme manier bijdraagt, natuur in het ontwerp is geïntegreerd. Knooppunten die een versterkende bijdrage aan buurt of wijk leveren en kinderen voorbereiden op zelfbewust burgerschap. Zo gaat huisvesting niet meer over gebouwen, maar wordt het een strategische investering in de toekomst van kind en gemeenschap. Van mens en maatschappij in de volle breedte, met in toenemende mate een rol voor sectoroverstijgende verbindingen.

Hoe zijn afspraken over gebruik, onderhoud en aanpassingen van het gebouw vastgelegd?

Sander Verbaan

Directeur Kinderopvang ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid

Je zult zelf door de schotten heen moeten breken

‘Toen ik als jong kind eind jaren ’70 naar de peuterspeelzaal ging, was kinderopvang best een zeldzaamheid. In de afgelopen decennia heeft de sector een enorme vlucht genomen, tot een volwassen sector die een belangrijke rol speelt in de ontwikkeling van steeds meer kinderen in Nederland. Dat is een groot goed. Ook zie je steeds meer samenwerking tussen kinderopvang, onderwijs en jeugdzorg. Soms gezamenlijk gehuisvest en soms in andere samenwerkingsverbanden. Hoewel we vanuit de Rijksoverheid niet sturen op de organisatievorm, geloof ik persoonlijk absoluut in die samenwerking. De Rijksoverheid moet die samenwerking niet bemoeilijken. Maar een ideale wereld, zonder schotten en met centrale financiering, is zeker op korte termijn niet realistisch. Je zult zelf door die schotten heen moeten breken.

In de praktijk zien we ook dat dat kan. Mensen van goede wil weten enorm veel te bereiken, juist als gelijkwaardige samenwerking wordt nagestreefd. Uiteraard horen discussies over marktordening, financiering en governance erbij, maar laten we telkens het kind voor ogen houden voor wie we het zo goed mogelijk willen organiseren. Ik zie in de praktijk vele voorbeelden om trots op te zijn.’

‘We gaven les in een omgebouwde paardenstal. En dat was heel normaal.’

Oma Tineke van de Laarschot
Gepensioneerd onderwijzeres

Kleindochter Maaike van de Laarschot
Projectmanager Ruimte-OK

Als projectmanager bij Ruimte-OK verdiept Maaike (27) zich in verbeterkansen van onderwijshuisvesting. Inclusieve en duurzame gebouwen, frisse lucht, flexibel ruimtegebruik en een prettige temperatuur en akoestiek: alles voor een fijne leer- en werkomgeving. Hoe anders was dat toen haar oma Tineke (88) eind jaren '50 startte als juffrouw van de vierde klas. Maaike gaat met haar oma in gesprek over het vroegere normaal.

Een klas met 52 kinderen

'Het was oorspronkelijk een paardenstal, de eerste school waar ik na de kweekschool voor de klas stond,' zegt mijn oma nuchter. 'Ze hadden er een verdieping in gemaakt, met beneden en boven drie lokalen. Beneden gaf het hoofd van de school les aan de zesde klas. Ook de eerste en de tweede klas waren beneden. Voor de andere klassen moest je met een houten trap naar boven. Daar was mijn klas.'

Ik probeer het me voor te stellen. Een paardenstal met een verdieping. Hoe zou het er geroken hebben? Kinderen, leerkrachten en dan al die jassen, tassen en schoenen. Geen leerpleinen, brede gangen of hoge ramen. Geen teamkamer. Nergens extra ruimte. Gewoon zes lokalen en een paar toiletten, punt. Wauw.

'In mijn eerste jaar startte ik met lesgeven aan de vierde klas. Een groep van vijftig leerlingen, waarvan er acht waren blijven zitten. Na de herfstvakantie kwamen er nog twee bij. Een tweeling. Toen had ik er tweeënvijftig. Het lokaal was best groot, maar met zoveel kinderen was het toch krap.'

Oma vertelt nuchter en met een lach. Ik zie aan haar dat ze het leuk vindt om in gedachten terug te gaan naar die tijd. Maar ik slik.

Ik heb korte tijd lesgegeven als docent maatschappijleer en vond klassen met dertig leerlingen al veel.

‘De banken zaten aan elkaar vast en vormden een hele rij. Voor de tweeling hebben we er een tafeltje bijgezet. Als ik een kind vroeg iets op het bord te schrijven, dan moest de hele rij uit de banken schuiven. Dat maakte de les onrustig en rommelig. Zes dagen per week was er school. De laatste weken van het schooljaar waren best zwaar. Naast het maken van de rapporten, moest ik met de kinderen de avondvierdaagse lopen. Dan fietste ik na school 12 kilometer naar huis voor het avondeten en dan weer terug om met de kinderen 10 kilometer te lopen. Ik moest de hele groep bij elkaar zien te houden, dus liep wel twee keer zoveel.’

Werktijden, alle extra’s die van haar werden verwacht; mijn oma klaagt er niet over. In die tijd dacht je er niet echt over na. Het was heel normaal en je deed het gewoon.

Kolenkachelcomfort

‘Elk lokaal had één grote kolenkachel. In de winter stak de conciërge ’s morgens de kachel aan en die moest je als onderwijzer zelf aan zien te houden. Tussen de middag ging ik beneden kolen scheppen en die tilde ik in een emmer de houten trap op. Als ik dat vergat, dan werd het al snel koud. Gelukkig warmen tweeënvijftig kinderen een lokaal samen ook wel een beetje op!’

Zelfs een beetje comfort was toen geen vanzelfsprekendheid. Dit moet het vak van leerkracht er niet bepaald makkelijker op hebben gemaakt. Maar voor mijn oma en de kinderen waren die omstandigheden heel normaal.

Wat klinkt je als muziek in je oren als het gaat om ruimte, kwaliteit en flexibiliteit?

‘Er was geen schoolplein. De kinderen speelden in een soort groenstrook, in het midden van de laan. Links en rechts passeerden auto’s. Na het speelkwartier ging de bel en dan moesten ze allemaal netjes in de rij staan. Als één gesloten groep staken we over. Anders ging het niet.’
Ik denk aan hedendaagse discussies over haal- en brengzones, verkeersveiligheid, oversteekouders, buitenruimte. Vroeger werd dit allemaal met orde en discipline opgelost. Er waren allerlei regels, waar jong en oud zich aan te houden had. Ik weet dat oma moest stoppen met werken toen ze trouwde, maar dat ze een aantal jaren later weer als juf aan het werk is gegaan op een andere school. Hoe was dat?

‘Op de school waar ik toen ging werken, kregen we rond 1980 een nieuw gebouw. Dat was groter en had meer ruimtes. Het had echter geen gymzaal. Daar moest ik iedere week lopend met de klas naartoe. De kleuterschool en de lagere school zaten samen onder één dak. Later heette dat officieel een basisschool. Er waren lange gangen met tegels. En het schoolhek was een telraam! Het was nog steeds geen luxe, maar het gebouw was wel meer doordacht. Dat was al een hele vooruitgang. Er is met de tijd veel veranderd.’

Vroeger was een schoolgebouw niet echt een onderwerp van gesprek. Het was een gegeven waarnaar je je schikte. Niet dankzij, maar vaak ondanks het gebouw, werd vroeger hard gewerkt aan goed onderwijs. Wat een verschil met nu. We praten over inclusie en duurzaamheid, denken na over de positie van elk stopcontact en iedere zichtlijn. En zijn ons steeds meer bewust van de meerwaarde van een gebouw voor fijn leren én lesgeven. Gelukkig maar, mocht ik zelf opnieuw de keuze maken om voor de klas te gaan staan.

Merel Dorst

Programmamanager Waarborgfonds en Kenniscentrum Kinderopvang en Ruimte-OK

Vanuit ontmoeting ontstaat verbinding. Verbinding geeft ruimte aan creativiteit. En creativiteit stimuleert vooruitgang.

‘Te lang keken mensen alleen maar door hun eigen koker. Maar dan zie je niet zo veel. En struikel je vaak. Je vergeet dat andere partijen ook eigen belangen hebben, maar in de kern misschien wel hetzelfde doel: goede kindvoorzieningen voor een kansrijke toekomst voor kinderen. Als we samen kinderen helpen opgroeien tot goede wereldburgers, komt een betere wereld dichterbij.

Samenwerking is de cruciale factor. Voor échte samenwerking vanuit verbinding en gelijkheid, is het nodig dat je elkaar ontmoet en leert kennen. De wil om met elkaar in gesprek te gaan en verbinding te zoeken, die proef ik bij onderwijs, opvang én gemeente. Van daaruit kan de ruimte voor creativiteit ontstaan om met elkaar een andere weg in te slaan. Dit is wat mij betreft dé manier om samen vooruitgang te boeken in het vraagstuk van onderwijshuisvesting. Maar in de praktijk blijkt het niet eenvoudig om tot echte verbinding te komen. Daarbij helpen wij graag.’

PAK JE POTLOOD EN TEKEN

Als je zelf weer kind was, hoe zou het school- en kinderopvanggebouw van je dromen er dan uitzien? Vergeet de buitenruimte niet!

Meemakers van mogelijkheden

1 Adaptieve gebouwen

In een wereld die in een ongekend tempo blijft veranderen, is onzekerheid de enige zekerheid. Als je niet weet wat je te wachten staat, moet je flexibel zijn. En je pand dus ook. Misschien is je pand voor kinderopvang en school over een aantal jaren het thuis van een gezondheidscentrum. Of een woonzorgvoorziening. Je weet het niet. Bouwen voor de toekomst is vooruitkijken en je realiseren dat je een passant in het pand bent. En dat veerkracht en flexibiliteit hand in hand gaan.

Ergens in de wereld

In Bangladesh is kinderopvang beperkt en vaak informeel geregeld. In het land van terugkerende overstromingen zijn kinderen tot 10 jaar leerplichtig. Officieel. Maar niet ieder kind gaat, of kan gaan, en hoe werkt dat met de dreiging van bijvoorbeeld moesson, cyclonen en smeltwater van de Himalaya? Als kinderen niet naar school kunnen komen, dan moet de school maar naar de kinderen komen! Mohammed Rezwan is grondlegger van de schoolboot. Wanneer de wegen versperd en scholen ondergelopen zijn, worden de kinderen aan de oever van de rivier door een schoolboot opgehaald. Naast regulier onderwijs bieden de boten gezondheidszorg en voeding. Het dak van de boot is voorzien van zonnepanelen. Samen met Yale University onderzoekt Rezwan de mogelijkheden voor deze vorm van onderwijs in andere delen van de wereld.

Nederland

Modulair bouwen is een manier om flexibiliteit vorm te geven. De modulaire bouw van Basisschool Wisperweide in Weesp maakt het pand eenvoudig aanpasbaar. Ruimtes kunnen groter of kleiner worden gemaakt, er zijn volop uitbreidingsmogelijkheden en zelfs installaties en leidingen kunnen relatief gemakkelijk worden verlegd. De noodzaak om bouw te standaardiseren door te werken met standaardmodules, levert zowel tijdwinst als kostenefficiëntie op. De totale bouw van Wisperweide nam slechts tien maanden in beslag.

Welke succesfactoren zijn cruciaal? Welke kansen en opgaven zie je?

Woordzoeker

X J B M O Y Z J Y K R W U A O K G N K Z
F T Q K B J A A N B E S T E D I N G I T
K F A R E F R D J Z L C N G D S A Q W B
O X I C A K H J L G L B W N T B V W F F
S A M M N K V O W E E E E I J O P Z Y L
T F R G F Q K C D L N T B P Z O O I I F
E T E I P H R U G R S E O E A R R R P S
N U S I Y B U I T E N R U I M T E Y E X
E D T X D R U D B V E R W D N L D I Z B
F W W L Z A T T P O M N E R E D N I K P
F X A A J A S D L G M F N E R T I W R S
I V A S A M E N A N E Y D V E B K K Q I
C M R L O M B T N Y T K K G V W P T P L
I S D K R T L M M Z S L R E O M J K K H
E C E P Y E O E A Q F A G M N I Y B O B
N O W G Q C O N T R A C T E N I L Y J F
T Z X I R P H L I L T I F E I T P A D A
X P D S S R C A G W S A E N V N E Q S U
G W L M H I S O L A T I E T X W Q M B O
W G U L D Q Y Z C M R W J E Z F U K Q B

BOUWEN
INTEGRAAL
DUURZAAM
AFSTEMMEN
OVERLEG
GEMEENTE
RESTWAARDE
SCHOOLBESTUUR
KINDEROPVANG
KINDEREN
BUITENRUIMTE
INNOVEREN
TOEKOMSTBESTENDIG
RAAM
VERDIEPING
ISOLATIE
ADAPTIEF
PLANMATIG
SAMEN
AANBESTEDING
CONTRACTEN
SNELLER
BETER
KOSTENEFFICIENT

2 Technologisch intelligente scholen

Technologie is alomtegenwoordig en niet meer weg te denken. Hoe vertaalt dit zich in onderwijshuisvesting? Een technologisch intelligente school zet technologie doelgericht en adaptief in om onderwijs en opvang, organisatie en gebouw slimmer, inclusiever en toekomstbestendig te maken. AI, data en slimme gebouwen ondersteunen niet alleen medewerkers, maar brengen ook een persoonlijk aanbod voor jong en al wat ouder én flexibel gebruik van het pand binnen handbereik.

Ergens in de wereld

Ørestad Gymnasium is een Deense openbare middelbare school, voorbeeld van een architectonisch, technologisch en functioneel innovatief bouwconcept. Rondom een centraal, organisch

gevormd atrium zijn vijf verdiepingen opgetrokken, in de vorm van een boemerang. Er zijn geen traditionele klaslokalen, maar ronde, open studiezones. Dankzij verplaatsbare boekenkasten kan de ruimte flexibel worden ingedeeld. Het onderwijs is een slim educatief ecosysteem: papier ontbreekt en de leermiddelen zijn volledig digitaal. Dit alles maakt school en gebouw zelf tot leerinstrument.

Nederland

Nóg beter dan het bouwen van een technologisch intelligent gebouw, is het zichtbaar maken van deze techniek. Bij Kindcentrum Op ‘t Erf in Best hebben meterkasten glazen deuren en op sommige plaatsen is de technische installatie van het pand zichtbaar dankzij transparante plafondplaten. Zo maken de kinderen door het zien van de werking van de warmtepompen en batterijopslag laagdrempelig kennis met techniek. Verder zijn ter voorkoming van overbelasting van het elektriciteitsnet slimme energieoplossingen in het pand geïntegreerd. Het energie eiland is een aparte ruimte met warmtepompen en een 200-kilowatt batterij, waarin stroom wordt opgeslagen. ’s Nachts laadt de batterij de elektriciteit op, die het kindcentrum overdag gebruikt op de piekmomenten.

Merel Schonagen

Programmamanager
Innovatieprogramma
Onderwijshuisvesting

Dezelfde basis als vertrekpunt

‘Als je tegen dezelfde problemen aanloopt, kun je ze het beste gezamenlijk aanpakken. Maar wie durft de eerste stap te zetten? Of de eerste vergissing te maken? Want dat gaat hoe dan ook gebeuren. En dat is oké, maar in de praktijk niet gemakkelijk. Leren en fouten maken door te doen vinden we in de leeromgeving van kinderen heel normaal, maar waarom zijn wij als volwassenen dan zo bang om dit te doen?

Het zou mooi zijn als mensen wat meer speelruimte ervaren en elkaar ruimte geven om uit te proberen. Daardoor ontstaan verrassende oplossingen, omdat creativiteit zich niet laat inkaderen. Als we in de sector toegankelijk kunnen maken wat je in een bouwproces gestandaardiseerd kunt aanpakken, blijven meer tijd, aandacht en middelen over voor de menselijke en creatieve kant van een huisvestingsvraagstuk. Als iedere huisvestingsadviseur vertrekt vanuit dezelfde basis, ontstaat geen eenheidsworst, maar kan in finetuning en afwerking elk gebouw beter worden afgestemd op leerlingen en leraren.’

3 Natuurinclusieve, biofilische gebouwen

Buiten naar binnen halen doe je door groen, biodiversiteit en natuurlijke materialen te integreren in het gebouw en de buitenruimte. Zo verbind je onderwijs en opvang actief met de levende omgeving. Leer- en speelactiviteiten kunnen -deels- buiten plaatsvinden, met aandacht voor seizoenen, ecologie en zorg voor natuur. Dit bevordert concentratie, gezondheid en natuurbewustzijn bij kinderen. Deze kinderen heeft onze wereld hard nodig.

Ergens in de wereld

De Bali Green School kent een tot in detail doorgevoerde natuurinclusieve, duurzame opzet. De campus bestaat uit open paviljoens van bamboe, zonder muren, midden in het tropische landschap.

Leren is er projectgericht, met nadruk op zelfstandigheid en eigen initiatief. De sterke verbondenheid met al wat leeft maakt dat kinderen zich ontwikkelen tot natuurbewuste wereldburgers met creativiteit, verantwoordelijkheid en vertrouwen in hun eigen vermogen om positieve verandering te creëren.

Nederland

Ecologische basisschool De Verwondering in Almere is het eerste volledig ecologische kindcentrum in Nederland, met een peuterplusgroep voor een soepele overgang naar de basisschool en verschillende bso-groepen. Het gebouw is ontworpen vanuit biofilische principes, waarbij de relatie tussen mens en natuur centraal staat. In en om het gebouw worden natuurlijke materialen toegepast. Hout, veel groen, daglicht, organische vormen, zachte kleuren en directe verbindingen met buitenruimtes stimuleren welzijn, concentratie en verwondering. De architectuur ondersteunt een gezonde, inspirerende leeromgeving waarin natuur en kind-ontwikkeling samenkomen. De Verwondering heeft energielabel A+++, GPR-scores tussen 8 en 10 in alle categorieën en het Frisse Scholen Klasse B-label.

Jelte Theisens

MT-lid directie Onderwijs-prestaties Voortgezet Onderwijs, ministerie van OCW

Ik gun ieder kind het fijne schoolgebouw dat ik heb gehad

‘Het gebouw doet er toe. Een eeuwigheid geleden maakte ik de overstap naar de middelbare school. Ik koos voor de school die meteen vertrouwd voelde toen ik er tijdens de open dag binnenstapte. En dat had ook alles te maken met het gebouw. Een eenvoudig, prettig schoolgebouw. Niet het mooiste, maar heel fijn omdat het ondanks het grote aantal leerlingen nooit massaal voelde. Oh ja, en met een disco, die elke pauze open ging.

Onderwijshuisvesting gaat over meer dan een gebouw. Het gaat ook over de omstandigheden waarin kinderen leren en groeien. Ik gun ieder kind een schoolgebouw dat net als dat van mij een veilig, comfortabel en welkom gevoel geeft. En ik gun ieder kind het geluk dat ik heb gehad met een schoolgebouw met frisse lucht, voldoende licht en een prettige temperatuur. Toen ik zelf op de middelbare school zat heb ik er nooit bij stilgestaan, maar dat is van groot belang om goed te kunnen leren en helaas nog helemaal niet vanzelfsprekend.

Er ligt wat dat betreft een grote opgave. Ik vind het fijn dat we

Welke gebruiksvorm heeft je voorkeur: exclusief, gezamenlijk of flexibel? Waarom?

samen met de VNG, PO-Raad en de VO-raad inzetten op wat we nu kunnen doen voor onderwijshuisvesting. Met het Programma Onderwijshuisvesting en het Innovatieprogramma Onderwijshuisvesting (met middelen uit het Nationaal Groeifonds) en de rol van Ruimte-OK dragen we bij aan betere ondersteuning van gemeenten en scholen, en aan beter, kostenefficiënter en sneller bouwen van scholen waar leerlingen en onderwijspersoneel optimaal kunnen presteren.

Want ieder kind verdient een fijn en goed schoolgebouw, met of zonder disco.’

4 Community- & netwerklocaties

Een plek waar onderwijs, opvang, sport, cultuur en zorg samenkomen kan van een gebouw een buurtknooppunt maken. Het gebouw is dan niet alleen een leer-, speel- en ontmoetingsplek voor kinderen, maar ook voor hun ouders, andere buurtbewoners en allerlei maatschappelijke partijen. Door dagelijkse ontmoeting ontstaat meer sociale cohesie in de wijk. Kinderen profiteren van een bredere kijk op wijk en samenleving, een rijker netwerk en doorlopende ondersteuning, terwijl de maatschappij wordt versterkt door verbinding tussen generaties en groepen.

Ergens in de wereld

De Harlem Children's Zone is een integraal buurtontwikkelingsmodel in New York, gericht op het hele ecosysteem rondom het kind. De visie van de Children's Zone is bij uitstek gericht op de lange termijn. Het combineert onderwijs, opvang, begeleiding van ouders, gezondheidszorg, sport en naschoolse programma's, van geboorte tot aan de vroege volwassenheid. Onderzoek

van Harvard en MIT laat zien dat deze coherente systeemaanpak werkt: leerresultaten verbeteren en kansenongelijkheid is aantoonbaar verkleind.

Nederland

Brede School De Kikker in Amsterdam Nieuw-West is een opvallend groen, multifunctioneel gebouw waar twee basisscholen, een kinderdagverblijf en een GGD samen onder één dak gehuisvest zijn. Tijdens een grondige renovatie in de zomer van 2024 is de verouderde, felgroene gevelbekleding volledig vervangen door 1.444 m^2 op maat gemaakte, kleurrijke zonnepanelen. Dit benadrukt het duurzame karakter van het pand. De entree en centrale ruimten bevorderen ontmoeting. Het is een integraal centrum ontworpen met een houten draagconstructie en gemeenschappelijke ruimtes zoals een wintertuin. Het wordt ook benut voor wijkactiviteiten, waardoor het functioneert als laagdrempelig ontmoetingspunt en herkenbaar hart van de buurt.

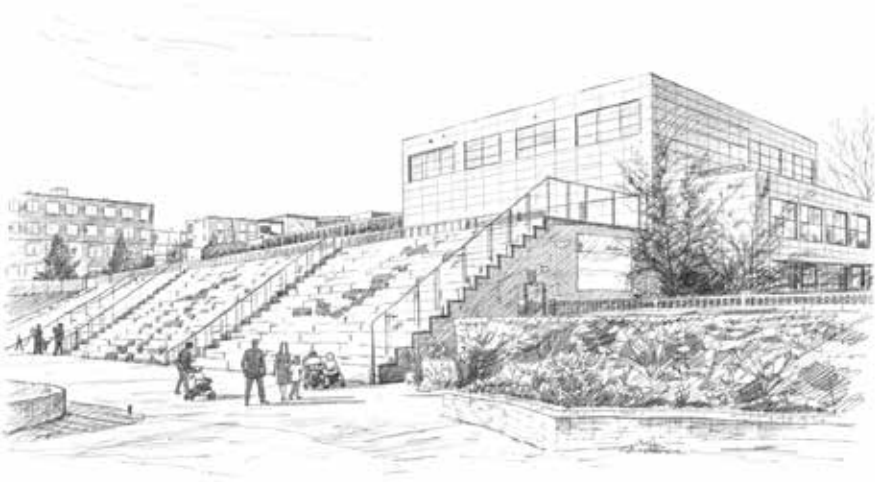

Martje Erkelens

Ontwikkelmanager
Maatschappelijk Vastgoed

Kies je voor strijd of voor samenwerking?

‘Ook binnen de huidige kaders en middelen zijn mogelijkheden en tools om vooruit te komen op het gebied van onderwijshuisvesting. In de keuzes die je maakt, is het goed om steeds terug te gaan naar de vraag of wat je doet in het belang is van de leerlingen en medewerkers van de school.

Als je denkt vanuit dat maatschappelijk belang, kies je dan voor strijd of voor samenwerking? Samenwerking betekent dat je soms over je eigen schaduw heen moeten stappen en een ander wat moet gunnen. Of dat je een stap extra doet, terwijl het je eigen organisatie misschien niet direct iets oplevert. Ik ben ervan overtuigd dat je samen verder komt dan alleen, zeker in het licht van de maatschappelijke opdracht die we hebben. Tegelijkertijd moet je niet te veel blijven hangen in een theoretisch streven naar perfectie, maar aan de slag gaan in de praktijk.’

6 Internationale locaties

Het idee van de ‘global village’ voorspelde een wereld waarin technologie afstanden verkleint en culturen direct met elkaar verbonden raken. Scholen met een internationaal karakter weerspiegelen dit: zij zijn globaal georiënteerd, hebben een diverse leerlingenpopulatie, zijn meertalig en stimuleren (digitale) samenwerking over grenzen heen. Zij bereiden kinderen voor op mondiale, interculturele vraagstukken. De school zelf is het miniatuur van de wereld.

Ergens in de wereld

Wereldoriëntatie krijgt een nieuwe betekenis bij THINK Global School. Hoewel het hoofdkantoor van de highschool in New York staat, verhuizen de scholieren elke drie maanden naar een ander land. Ze reizen van Peru naar Marokko naar Canada. Dit op zich is al een intensieve, veeleisende ervaring. In combinatie met onderwijs ontdekken deze jongeren de wereld. Een leerreis, die hen onderscheidt in een sterk mondiaal verbonden samenleving.

Nederland

Amsterdam International Community School (AICS) is een internationale school die bestaat uit twee campussen. De South Campus is geopend in 2021 en biedt een basisschool, bso en voortgezet onderwijs. Met tientallen nationaliteiten is de voertaal Engels. Het gebouw is ruim opgezet in zowel vloeroppervlak als hoogte en voorziet in speciale ruimten voor drama, muziek, theater, sport en een bibliotheek. In het gebouw van de South Campus worden ook allerlei naschoolse activiteiten aangeboden. De indeling van de bijzonder moderne locatie voorziet in informele ontmoetingsplekken, community-ruimtes en break-out rooms. Leren, spelen en ontmoeten lopen in het gebouw in elkaar over. Dit maakt het gebouw tot een echte sociale hub.

Niek Bootsma

Voorzitter College van Bestuur bij Quadraam

Wat wil je samen? En wat kan?

‘Wil je bouwen aan onze toekomstige samenleving, dan moet je ook iets aan je gebouwen doen. Sommige gemeenten staan financieel aan de rand van de afgrond en hebben met meer dan één uitdaging te maken. Kies je voor een zwembad of een school? Ik probeer voor gemeenten inzichtelijk te maken wat het wérkelijke budget voor onderwijshuisvesting is. Dat komt vaak neer op zo’n vier- tot vijfhonderd euro per leerling per jaar. Inzicht geeft mogelijkheden.

Een schoolgebouw is maatschappelijk vastgoed dat ieder weekend en 12 weken per jaar leeg staat. Door crossovers te maken met bijvoorbeeld sportclubs, bibliotheken, andere onderwijsvormen of wijkgebouwen creëer je meer faciliteiten, voor veel meer kinderen. En meer maatschappelijke waarde. Budgetten bij elkaar brengen loont, maar vraagt een bepaalde mindset, los van lokalen en aula’s. Een wethouder met visie en de creativiteit van een bouwbegeleider, dat is wat je nodig hebt. Die samenwerking, daar zit muziek in!’

Rutger Sypkens

Sectorexpert Programma Onderwijshuisvesting

Kansengelijkheid komt niet vanzelf

‘Zelfs in een land als Nederland is een goede onderwijsomgeving geen vanzelfsprekendheid. De wijk waarin je opgroeit, is van invloed op de kansen die je krijgt. Daarbij is het ook lastig dat degenen die het hardst roepen in het algemeen meer voor elkaar krijgen. De verschillen tussen voorzieningen zijn te groot en daarbij komt kansengelijkheid niet vanzelf. Goede gebouwen kunnen daaraan positief bijdragen.

Ik ben groot voorstander van het in gezamenlijkheid aanpakken van de huisvestingsopgave, al spelen soms uiteenlopende belangen. Het is mooi om te merken dat de sectoren de kansen zien die het POHV biedt en deze steeds meer omarmen. Ik hoop dat wij als programmabureau langjarig betrokken mogen blijven bij het faciliteren van de verbinding tussen gemeenten en schoolbesturen. En dat we waar nodig regie kunnen blijven verzorgen. Want ieder kind verdient een leerzame en fijne onderwijstijd!’

Rob van der Westen

Mentorkring Programma Onderwijshuisvesting

Want er kan veel.
Voor iedereen.

‘Bij de oplevering van een schoolgebouw voor speciaal onderwijs sprak een oma mij aan. Op z’n Utrechts. ‘Bent u de meneer van de bouw?
M’n kleinzoon wilde nooit naar school. Elke dag had ik ruzie met dat jong. Dat is nu helemaal anders.’ Daar doe ik het voor. Voor de kinderen van het speciaal onderwijs loop ik nóg een streepje harder. Deze kinderen en hun ontzettend toegewijde leerkrachten verdienen een goede leer-, speel- en werkomgeving. Het kan toch niet zo zijn dat een gebouw dat tegenwerkt, in welk opzicht dan ook.

We gaan vooruit en het is al vele malen beter dan 20 jaar geleden. Met inzet en enthousiasme van steeds meer mensen. Het Integraal Huisvestingsplan is net zoals initiatieven als het Programma Onderwijshuisvesting een belangrijke katalysator. We moeten mensen blijven inspireren en laten zien hoe het kan. En de boodschap van inclusie blijven herhalen. Want er kan veel. Voor iedereen.’

Martin van Osch

Directeur-bestuurder Waarborgfonds en Kennis-centrum Kinderopvang en Ruimte-OK

Uiteindelijk hebben we één gedeelde, maatschappelijke opgave. Leefbaarheid is het overkoepelende doel. Vastgoed een middel.

‘Geld wordt vaak als het knelpunt genoemd, maar een belangrijk vraagstuk heeft met organisatie te maken. Mensen zijn geneigd te blijven doen wat ze altijd deden en ieder huisvestingsvraagstuk als een unieke, op zichzelf staande uitdaging te beoordelen. De praktijk laat zien dat het ook anders kan. Door te leren van ervaringen van eerdere projecten en oplossingen die zich hebben bewezen, ga je huisvesting anders organiseren en aanpakken. Standaardiseren en bundelen draagt bij aan het budgetvraagstuk.

Vastgoed is voor mij geen doel, maar een middel dat in de breedte bijdraagt aan leefbaarheid in de wijken. Dit geldt niet alleen voor onderwijs en kinderopvang, maar ook voor bijvoorbeeld wonen en zorg. Verschillende sectoren staan voor een vergelijkbare opgave. Als we loskomen van het denken vanuit ons eigen eiland, elkaar meer opzoeken, in gesprek gaan over wat we maatschappelijk willen bereiken en hoe huisvesting hieraan kan bijdragen én zichtbaar maken wat werkt, bouwen we met elkaar aan meer sociale cohesie en daarmee leefbaarheid.’

Geraadpleegde bronnen

1. https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/schooltijden-en-onderwijstijd/overzicht-aantal-uren-onderwijstijd
2. https://www.ocwincijfers.nl/sectoren/primair-onderwijs/leerlingen/prognose-aantal-leerlingen-po
3. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2023/10/25/kwartaalrapportages-kinderopvang-vanaf-2020
4. https://www.waarborgfondskinderopvang.nl/kennis/kennisbank/sectorale-routekaart-verduurzaming-kinderopvang

De informatie rondom de genoemde voorbeeldgebouwen is deels tot stand gekomen met behulp van AI. Met de grootst mogelijke zorgvuldigheid. Zie je onjuiste informatie in deze uitgave? Meld het via info@ruimte-ok.nl.

Hoe draagt het huidige gebouw bij aan samenwerking tussen de gebruikers?

©2026

Grafische vormgeving: Akimoto.nl
Drukwerk: Trudy Dorenpaal
Met dank aan alle geïnterviewden

Dit is een uitgave van Waarborgfonds en Kenniscentrum Kinderopvang en Kenniscentrum Ruimte-OK.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen en/of vermenigvuldigd zonder toestemming van de makers.

Kinderen brengen duizenden uren door op school en in de opvang. In die tijd ontwikkelen ze zich van nog maar net kruipende baby tot bijna brugklasser. Ze ontdekken de wereld en maken herinneringen voor het leven. Het gebouw van hun prille jeugd speelt daarin op de achtergrond een krachtige rol, als derde pedagoog.

In deze uitgave lees je meer over verleden en toekomst van huisvesting voor scholen en kinderopvang. Ook krijg je een inkijkje in de inzichten van experts en kun je je eigen ideeën omzetten in woord en beeld. Voorlopers en meemakers is voor iedereen die ruimte wil maken voor betere kansen voor ieder kind.